

Književna poročila

Dr. Jos. Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek. Izdala Družba sv. Mohorja v Celovcu. 1915. Str. 689—872.

Letošnji zvezek dr. Grudnove zgodovine obsega predvsem nadaljevanje reformacije ter protireformacije. V posameznih poglavjih razpravlja pisatelj o razširjanju luteranstva v slovenskih deželah, o kmečkem uporu leta 1573, o turških bojih v Hrvatski krajini, posebno o bitkah pri Budačkih in Sisku, opisuje nadalje škofa Tavčarja, navaja zanimivo vizitacijsko poročilo oglejskega patrijarha Barbaro, popisuje delovanje nadvojvode Ferdinanda ter škofov Stobeja in Hrena, delovanje reformacijskih komisij ter konec verskih bojov. Na koncu zvezka govori še o II. vojni z Benečani, o delovanju jezuitov in kapucinov ter o katoliškem slovenskem slovstvu.

Nekateri oddelki letošnjega zvezka niso tako skrbno obdelani kot druga leta. Predvsem velja to za enajsto poglavje, kjer je ponatisnjenega skoro preveč krajevnega drobiža, kjer pa pogrešamo obširnejšega enotnega poročila o razširjanju protestantizma. Nova vera je zašla med vse stanove: plemstvo je bilo skoro popolnoma poluteranjeno, meščanstvo v velikem delu, posebno v gorenjskih mestih, v Ljubljani, Idriji, Celovcu, Beljaku, Celju itd. Tisti del meščanov, ki se ni očitno prišteval luteranstvu, pa tudi ni bil naklonjen katoliški veri. Nova vera je v precejšnji meri zašla tudi med duhovništvo, višje (škof Kacijanar, Montagnana) in nižje. Med kmečkim prebivalstvom v celoti luteranstvo ni bilo razširjeno, pač pa v posameznih občinah. Da se ni bolj razširilo, je vzrok največ socialno nasprotje med kmetom in grajščakom — širiteljem luteranstva. Kmet, zatiran od grajščaka, ni hotel spremeniti vere na ljubo svojemu zatiralcu. Večina predikantov je bila toliko izobražena kakor tedanji katoliški duhovni. Za svoje prepričanje so se pošteno trudili in tudi veliko pretrpeli. Posameznim odličnejšim predikantom bi bil Gruden lahko posvetil malo več prostora.

Od leta 1580 začne protestantizem pri nas padati in boj proti njemu postaja vedno ostrejši. Država in cerkev ga bojujeta skupno. Začne ga nadvojvoda Karol, odločno nadaljuje Ferdinand, oba podpirajo škofje in jezuiti. Upirajo se jim deželni stanovi, ki pa postopajo nedosledno in se umikajo korak za korakom. Po Grudnovih izvajanjih je pri nas v protireformacijski dobi največji in najvplivnejši ljubljanski škof Janez Tavčar in ne, kakor se navadno piše, Tomaž Hren. Z zadnjega je strgal Gruden precej sljaja. Vse kar hoče Hren začeti, se mu ponesreči: pesmarica, tiskarna in posojilnica. Hren postopa proti kmetom in varuje le meščanske koristi. On nasprotuje slovenskim pridigam pri jezuitih. Izkazal se je Hren le pri reformacijskih komisijah, kjer je nasilno zatiral protestante, razdiral njih cerkve in šole, razstreljeval pokopališča in sežigal knjige. Hren je izvrševatelj tega, kar so mu drugi naročili. Drugačno sliko dobimo pa o škofu Tavčarju. On je zasnoval protireformacijo, spravil jezuite v Ljubljano, se trudil za ustanovitev novih škofij v Gorici in Velikovcu, nastopal proti protestantskim sodnikom in županom in se posebno prizadeval za pokatoličanje mest in trgov. Kot tajni svetnik in namestnik nadvojvode v Gradcu je vplival na vse slovenske dežele in ne samo na Kranjsko kakor Hren. Njegovo obzorje je veliko širje kot Hrenovo. Poraz Čehov na Beli gori leta 1620 je pospešil tudi pri nas konec verskih bojov. L. 1628 so se morali izseliti

protestantski plemiči in s tem konča protestantizem pri Slovencih. Le pri delu ogrskih Slovencev se je še ohranil in v koroški slovenski občini Zagoriče v kanalski dolini. Ob sklepu protestantske dobe bi pričakovali, da bo napisal Gruden par odstavkov o pomenu protestantizma za Slovenstvo. Menda namenoma ni hotel o tem razpravljati. Povedati bi bil moral, da nas je učila reformacija brati in pisati v domačem jeziku, da je šele ona opozorila na slovenski jezik, in da smo tedaj prvič aktivno nastopili na slovstvenem polju. Pokazati bi bil moral Dalmatinovo biblijo poleg Hren-Čandikovih „Evangelijev in listov“ in povedati, da so izdali slovenski pisatelji kot protestantje v malo letih 50.000 slovenskih knjig. Lahko bi bil tudi povedal, da Trubar kot reformator ne dosega sicer Lutra ali Husa ali Wiclifa, da pa je kljub temu njegov nastop tudi pri nas pomenil boj za svobodno mišljenje in razmišljanje. Gruden trdi, da se začenja za nas z nastopom Hrenovim nova kultura in sicer katoliško-romanska. Nova kultura se res začenja in sicer katoliška, romanska in nemška, a ne slovenska. Kolikor se je še gojila slovenščina, je bil skoro sto let le vpliv protestantizma. — V četrtem zvezku je našteval Gruden razne vzroke protestantizma. Da je bila katoliška duhovščina sama kriva največ, je tedaj le mimogrede omenil. Sedaj koncem knjige pa mora javno priznati, da je duševna in нравna propalost duhovščine tekom 16. stoletja dala največ povoda, da je luteranstvo uspešno prodiralo (str. 855). Tudi Grudnova knjiga nam nudi o samostanskem življenju na Slovenskem jako žalostno sliko, dasi je Gruden v tej knjigi marsikaj izpustil ali le mimogrede omenil, kar je drugod obširneje razpravljal.

Sredi najživahnejšega delovanja slovenskega protestantstva se je začel zopet dvigati slovenski in hrvatski kmet ter aktivno posezati v tedanje socijalne in politične razmere. Leta 1573 je izbruhnil veliki slovensko-hrvatski kmečki upor. Gruden ga opisuje obširno in jako simpatično. Prav izvaja Gruden, da veliki upor leta 1573 ni zgolj socijalnega in gospodarskega značaja, temveč tudi političnega. Slovenski in hrvatski kmet mislita prva na narodno avtonomijo: za vse slovenske in hrvatske pokrajine naj se ustanovi v Zagrebu skupna cesarska vlada, odvisna samo od cesarja. Koliko življenja in agilnosti pomenja 16. stoletje za Slovence! K popisu turških bojev naj bi pridejal pisatelj majhen zemljevid, vsaj takega, kakršnega je narisal za kmečke upore.

J. Breznik.

„Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti“ v Zagrebu je izdala drugo serijo svojih publikacij za leto 1914. Poročam tu o knjigah, ki spadajo v histor.-filologični in filozofično-juridični razred akademije.

„Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije“ (XII. zvezek, v. 80. 775 str.), ki ga je prej urejeval T. Smičiklas, je uredil arhivski tajnik Emilij pl. Laszowski. Ta obsežni zvezek obsega listine od 1351—1359.

„Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“, ki izhaja že od l. 1881, urejuje sedaj novi predsednik akademije, Tomo Maretić. Obširno zasnovano delo je dospelo do besede „nažvokati se“.

Akademik Vladimir Mažuranić je izdal peti zvezek juridično-jezikovnega slovarja: „Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik“.

„Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium“ (vol. XXVII) prinašajo pisma opata Štefana Gradića Dubrovčana, pisana senatu republike dubrovniške, ki jih je priobčil in z obširnim uvodom opremil letošnji rektor univerze dr. Körbler. Št. Gradić (roj. 1613) nam je bil do zdaj najbolj znan kot izdajatelj Palmotičeve „Kristijade“. Iz pričujoče publikacije pa spoznavamo